

A kiszombori temető gepida koponyái.

1928 őszén levelet kaptam néhai *Móra Ferenc*től. Arra kért, hogy utazzam le Szegedre, mert szeretné nekem bemutatni és átadni az 1924. évi kecskeméti közös régészeti és néprajzi vándorgyűlésen elhangzott felhívásom alapján végzett antropológiai gyűjtésének eredményét. Ebben a felhívásban, illetve előadásban, arra kértem ugyanis régészeinket, hogy ásatásaik alkalmával a sírok koponya- és csontvázanyagát minél nagyobb számban és minél hitelesebb állapotban mentsék meg, mert e nélkül nem fogjuk tudni megfejtetni a magyarság faji összetételét és nem fogjuk megismerni a rasszok történetét hazánkban. Felhívásomnak legelőször és legnagyobb mértékben *Móra Ferenc* tett eleget, aki a nevezett alkalommal három évi gyűjtésének eredménye gyanánt 500 db. hiteles népvándorláskori koponyával lepott meg.

Ennek a hatalmas anyagnak közel fele, nevezetesen 235 koponya, a kiszombori népvándorláskori temetőből származik. *Móra Ferenc* eme tétét nem csupán a megmentett koponyák nagy száma teszi a magyar antropológia számára szinte felbecsülhetetlen értékűvé, hanem főleg az, hogy valamennyi egy temetőből való. Egyetlen temetőből ilyen nagyszámú koponyaanyag külföldön is a ritkaságok közé tartozik. Pedig az antropológia csak ilyen nagy sorozatok alapján juthat abba a helyzetbe, hogy a rassztípusok gyakoriságát, elterjedését, keveredési alakjait s azok öröklődését megállapítsa.

A kiszombori temető külön érdekessége, s tudományos értékét nagy mértékben fokozza az egyfelől, hogy több — és pedig eddig a legnagyobb számú mesterségesen torzított koponya került elő belőle, s másfelől, hogy ott három nép, u. m. a jazig, gepida és avar temetkezett s mind a háromtól kellő számú hiteles antropológiai anyaggal rendelkezünk. Ily módon a három népnek, illetve a bennük képviselt rasszoknak, egymással való keveredését és kereszteződését is tanulmány tárgyává tehetjük. Kár, hogy *Móra* a temetőből csak a koponyákat mentette meg s így a rasszmeghatározásokhoz nem kevésbé fontos testmagasságot és testarányokat nem tanulmányozhatjuk.

A kiszombori temető hatalmas antropológiai anyagából helyszűke miatt ez alkalommal csak a gepida koponyákon végzett vizsgálataimat ismertetem röviden s a közlés lehetővé tételéért a „*Dolgozatok*” szerkesztőségének ez úton is köszönetemet tolmácsolom.

A magyarországi gepidák antropológiai bélyegeiről eddig vajmi keveset tudunk. *Gáspár János*¹ a gorzsai gepida temető 8 koponyáján végzett vizsgálatain, illetve az arról szóló rövid közleményen kívül semmiféle más munkálat nem áll rendelkezésünkre.

Ami már most a kiszombori gepida temetőből megmentett hiteles koponyákat illeti, azok száma 63. A kétes eredetűeket itt nem vettem figyelembe. Közöttük van 6 db. tíz éven aluli gyermeké, három pedig annyira törött és hiányos, hogy mérésre teljesen alkalmatlan, miért is csak 54 koponyát tehettem tüzetesebb vizsgálat tárgyává. Ezek közül 39 volt férfié és csak 15 nőé.

Az a tény, hogy a temetőben férfi-, női- és gyermekkoponyák vegyesen fordultak elő, kétségtelenné teszi, hogy rendes békebeli temetővel van dolgunk. Viszont teljesen érthetetlen a nők feltűnően kicsi száma. Mert ha fel is tételezzük, hogy a vékonyabb női koponyák kevésbbé tudván ellentállni az idő viszontagságainak s így az ásatás alkalmával sérültebbek lévén, azokból kevesebbet mentettek meg, ez még mindig nem magyarázza meg temetőnkben, illetve a megmentett anyagban, a férfiaknak 45%-os fölényét. Ez annál érthetlenebb, mert az eddig ismert népvándorláskori és honfoglaláskori temetőkben mindenütt a nők voltak nagyobb számban.²

Nincs hely itt arra, hogy a megmentett koponyák részletes morfológiai leírását adjam, ezért csak a fontosabb méretek és jelzők közlésére szorítkozom, hogy adataimat összehasonlításra mások is használhassák. (Ld. 1—2. Táblázat.)

Az egyes méretek variációs sorai, amiket itt szintén nem közölhetek, azt bizonyítják, hogy anyagunk több tipusból tevődik össze, amelyek egymástól úgy morfológiailag, mint nagyság tekintetében lényegesen különböznek.

Érdekes mindjárt az *agykoponya három átmérője*: a legnagyobb hosszúság, szélesség és magasság (basion-bregmamagasság). Legnagyobb a differenciálódás a hosszúság tekintetében. Itt négy alakcsoportot különböztethetünk meg. Az egyik határozottan rövid (férfiaknál 169—171 mm, nőknél 162—163 mm körül), a másik közepes (181—182, ill. 173 mm körül), a harmadik mérsékeltlen hosszú (187—188, ill. 179 mm körül), végül a negyedik határozottan hosszú (férfiaknál 192—193, nőknél 186 mm körül). A legnagyobb hosszúság középértéke férfiaknál 181·33, nőknél 173·34 mm, ami a normális nemi különbségnek felel meg. A *Gáspár* által vizsgált koponyák száma nagyon kicsi ugyan ahhoz, hogy középértékeiket az enyéimmel összehasonlítsuk, mégis feltűnő, hogy amíg az ő négy férfi koponyájának középértéke (180 mm) az enyémmel aránylag közel áll, addig az ő négy női koponyájának középértéke az enyémnél több mint 6

¹ Dr. Joh. Gáspár: Gepidengräber in Ungarn. Mitt. Anthr. Ges. in Wien. 61. Bd. 1931.

² Dr. Bartucz Lajos: Honfoglaláskori magyar koponyák. Budapest, 1926. — Die anthropologischen Ergebnisse der Ausgrabungen von Mosonszentjános, Jutas und Öskü. Skythika 2, 4. Prag 1929, 1931.

Sorszám	Sír száma	Nem	1.	8.	17.	20.	9.	10.	47.	48.	45.	52.	51.	55.	54.
			Legnagyobb hosszúság	Legnagyobb szélesség	Basion-bregma magasság	Fül-magasság	Legkisebb homlok szélesség	Legnagyobb homlok szélesség	Egész arcmagasság	Felső arcmagasság	Járomív szélesség	Szemüreg magasság	Szemüreg szélesség	Orrüreg magasság	Orrnyílás szélesség
1	16		182	140	136	110	88	119	—	75	132	35	43	59	27
2	17	gyerm.	174	134	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3	23		170	137	133	117	94	119	103	64	129	36	39	48	25
4	40		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
5	43		181	141	158	133	95	121	119	75	132	36	44	54	26
6	44		193	148	139	124	102	140	—	—	—	—	—	—	—
7	45		178	146	149	132	99	132	127	76	133	38	45	61	28
8	48		194	150 ?	—	119	98	126	122	71	—	33	42	51	24
9	50	?	184	130	—	108	94	113	111	67	124	32	42	47	23
10	51	gyerm.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11	36(=35)		181	141	—	110	103	132	—	—	—	—	—	—	—
12	54		183	139	146	128	96	130	126	76	131	39	42	60	26
13	57		171	141	147	121	95	121	—	—	—	—	—	—	—
14	54 (?)		173	138	—	117	94	117	—	—	—	—	—	—	—
15	60 I.	gyerm.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
16	60 II.	gyerm.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
17	63	gyerm.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
18	68		171	148	—	114	97	124	—	—	—	—	—	—	—
19	69		187	132	—	110	93	110	—	—	—	—	—	—	—
20	78		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
21	93	gyerm.	152	126	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
22	99		188	141	135	112	99	123	134	84	136	36	46	60	29
23	114	?	169	140	—	110	96	118	—	—	—	—	—	—	—
24	125		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
25	133		183	143	—	116	—	—	—	—	—	—	—	—	—
26	146		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
27	155		179	137	125	105	94	116	106	61	120	32	38	47	25
28	162		180	141	134	109	96	121	118	71	134	34	41	53	23
29	109		172	129	—	114	92	112	—	—	—	—	—	—	—
30	175		192	140	135	108	99	116	125	74	134	34	44	58	28
31	177		187	131	—	113	96	119	111	70	129	33	41	51	24

gepida koponyák méretei.¹⁾

Sorszám	Sír száma	Nem	1.	8.	17.	20.	9.	10.	47.	48.	45.	52.	51.	55.	54.
			Legnagyobb hosszúság	Legnagyobb szélesség	Basion-bregma magasság	Fül-magasság	Legkisebb homlok szélesség	Legnagyobb homlok szélesség	Egész arcmagasság	Felső arcmagasság	Járomiv szélesség	Szemüreg magasság	Szemüreg szélesség	Orrüreg magasság	Orrnnyílás szélesség
32	178		176	139	—	—	94	115	98	62	126	33	41	47	22
33	189		160	126	122	103	85	108	99	61	120	31	37	44	22
34	189		182	143	—	108	94	115	—	—	—	—	—	—	—
35	197		183	140	138	120	98	119	113	70	132	32	45	51	26
36	220		182	131	139	115	89	118	114	69	123	35	39	51	23
37	225		171	135	—	108	92	119	—	63	130	34	41	48	25
38	229		184	142	—	118	98	120	120	72	136	—	—	—	—
39	232		186	148	140	113	96	122	—	68	131	38	42	50	26
40	234		177	136	—	122	102	118	108	69	124	35	40	53	27
41	243		173	133	—	112	92	111	105	66	120	34	41	—	—
42	246		172	138	139	111	99	122	106	65	124	33	38	48	23
43	255		175	147	—	113	—	—	120	70	130	33	40	51	25
44	264		175	144	—	112	96	122	113	70	131	32	40	50	24
45	271		181	145	133	116	95	118	—	60	133	33	41	46	26
46	287		182	146	141	120	106	131	123	73	148	34	45	57	28
47	297		169	138	129	115	96	120	113	66	118	32	39	47	22
48	298		182	144	138	119	98	123	122	75	135	34	41	56	24
49	300		173	142	—	110	94	119	102	63	122	30	38	48	22
50	308		185	150	—	119	102	120	110	67	136	35	41	52	26
51	310		192	141	137	111	98	122	134	80	137	36	42	54	26
52	312		176	148	144	118	98	121	116	67	129	35	40	50	28
53	324		190	138	137	112	98	120	120	72	137	33	41	55	25
54	325		162	147	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
55	327		179	143	137	114	99	123	102	60	133	33	40	46	27
56	329		163	135	130	108	88	122	112	68	120	32	38	49	22
57	330		184	144	140	115	100	117	116	71	133	33	41	54	23
58	354		188	139	140	115	91	118	115	73	139	31	41	56	28
59	376		178	140	140	118	97	121	115	73	143	35	44	53	25
60	387		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
61	389		169	138	138	119	89	114	110	70	132	33	39	54	26
62	399		181	145	—	114	100	128	124	75	136	34	43	57	27
63	404		181	141	134	107	90	112	117	70	130	33	41	53	23

¹⁾ A méretek felett lévő számok *Martin* sémájának sorszámai. Ld. R. Martin. *Lehrbuch der Anthropologie*.

II. Táblázat: A kiszombori

Sorszám	8/1 Hosszúság— szélességi jelző	17/1 Hosszúság— magassági jelző	17/8 Szélesség— magassági jelző	20/1 Hosszúság— fülmagassági jelző	20/8 Szélesség— fülmagassági jelző	9/10 Homlok szélesség jelző	9/8 Haránt homlok- falcsonti jelző	47/45 Egész arcjelző	48/45 Felső arcjelző	52/51 Szemüreg jelző	54/55 Orrjelző
1	76·92	74·83	97·17	60·44	78·57	73·95	62·86	—	56·82	81·40	45·76
2	77·01	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3	80·59	78·24	97·08	68·82	85·40	78·99	68·61	79·84	49·61	92·31	52·08
4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
5	77·90	87·29	112·06	73·48	94·33	78·51	67·33	90·15	56·82	81·82	48·15
6	76·68	72·02	93·92	64·25	83·78	72·86	68·92	—	—	—	—
7	82·02	83·71	102·05	74·16	90·41	75·00	67·81	95·49	57·14	84·44	45·90
8	77·32	—	—	61·34	79·33	77·78	65·33	—	—	78·57	47·06
9	70·65	—	—	58·70	83·08	83·19	72·31	89·52	54·03	76·19	48·94
10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11	77·78	—	—	60·77	78·01	78·03	73·05	—	—	—	—
12	75·96	79·78	105·04	69·95	92·09	73·85	69·06	96·18	58·02	92·86	43·33
13	82·46	85·96	104·26	70·76	85·82	78·51	67·38	—	—	—	—
14	79·77	—	—	67·63	84·78	80·34	68·12	—	—	—	—
15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
17	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
18	86·55	—	—	66·67	77·03	78·23	65·54	—	—	—	—
19	70·59	—	—	58·82	83·33	84·55	70·45	—	—	—	—
20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
21	82·89	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
22	75·00	71·81	95·74	59·57	79·43	80·49	70·21	98·53	61·76	78·26	48·33
23	82·84	—	—	65·09	78·57	81·36	68·57	—	—	—	—
24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
25	78·14	—	—	63·39	81·12	—	—	—	—	—	—
26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
27	76·54	69·83	91·24	58·66	76·64	81·03	68·61	88·33	50·83	84·21	53·19
28	78·33	74·44	95·04	60·56	77·30	79·34	68·09	88·06	52·99	82·93	43·40
29	75·00	—	—	66·28	88·37	82·14	71·32	—	—	—	—
30	72·92	70·31	96·43	56·25	77·14	85·34	70·71	93·28	55·22	77·27	48·28
31	70·05	—	—	60·43	86·26	80·67	73·28	86·05	54·26	80·49	47·06

gepida koponyák jelzői.

Sorszám	8/1 Hosszúság— szélességi jelző	17/1 Hosszúság— magassági jelző	17/8 Szélesség— magassági jelző	20/1 Hosszúság— fülmagassági jelző	20/8 Szélesség— fülmagassági jelző	9/10 Homlok szélesség jelző	9/8 Haránt homlok- falcsonti jelző	47/45 Egész arcjelző	48/45 Felső arcjelző	52/51 Szemüreg jelző	54/55 Orrjelző
32	78·98	—	—	—	—	81·74	67·63	77·78	49·21	80·49	46·81
33	78·75	76·25	96·83	64·38	81·75	78·70	67·46	82·50	50·83	83·78	50·00
34	78·57	—	—	59·34	75·52	81·74	65·73	—	—	—	—
35	76·50	75·41	98·57	65·57	85·71	82·35	70·00	85·61	53·03	71·11	50·98
36	71·98	76·37	106·11	63·19	87·79	75·42	67·94	92·68	56·10	89·74	45·10
37	78·95	—	—	63·16	80·00	77·31	68·15	—	48·46	82·93	52·08
38	77·17	—	—	64·13	83·10	81·67	69·01	88·24	52·94	—	—
39	79·57	75·27	94·59	60·75	76·35	78·69	64·86	—	51·91	90·48	52·00
40	76·84	—	—	68·93	89·71	86·44	75·00	87·10	55·65	87·50	50·94
41	76·88	—	—	64·74	84·21	82·88	69·17	87·50	55·00	82·93	—
42	80·23	80·81	100·72	64·53	80·43	81·15	71·74	85·48	52·42	86·84	47·92
43	84·00	—	—	64·57	76·87	—	—	92·31	53·85	82·50	49·02
44	82·89	—	—	64·00	77·78	78·69	66·67	86·26	53·44	80·00	48·00
45	80·11	73·48	91·72	64·09	80·00	80·51	65·52	—	45·11	80·49	56·52
46	80·22	77·47	96·58	65·93	82·19	80·92	72·60	83·11	49·32	75·56	49·12
47	81·66	76·33	93·48	68·05	83·33	80·00	69·57	95·76	55·93	82·05	46·81
48	79·12	75·82	95·83	65·38	82·64	79·67	68·06	90·37	55·56	82·93	42·86
49	82·08	—	—	63·58	77·46	78·99	66·20	83·61	51·64	78·95	45·83
50	81·08	—	—	64·32	79·33	85·00	68·00	80·88	49·26	85·37	50·00
51	73·44	71·35	97·16	57·81	78·72	80·33	69·50	97·81	58·39	85·71	48·15
52	84·09	81·82	97·30	67·05	79·73	80·99	66·22	89·92	51·94	87·50	56·00
53	72·63	72·11	99·28	58·95	81·16	81·67	71·01	87·59	52·55	80·49	45·45
54	90·74	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
55	79·89	76·54	95·80	63·69	79·72	80·49	69·23	76·69	45·11	82·50	58·70
56	82·82	79·75	96·30	66·26	80·00	72·13	65·19	93·33	56·67	84·21	44·90
57	78·26	76·09	97·22	62·50	79·86	85·47	69·44	87·22	53·38	80·49	42·59
58	73·94	74·47	100·72	61·17	82·73	77·12	65·47	82·73	52·52	75·61	50·00
59	78·65	78·65	100·00	66·29	84·29	80·17	69·29	80·42	51·04	79·55	47·17
60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
61	81·66	81·66	100·00	70·41	86·23	78·07	64·49	83·33	53·03	84·62	48·15
62	80·11	—	—	62·98	78·62	78·13	68·97	91·18	55·14	79·07	47·37
63	77·90	74·03	95·04	59·12	75·89	80·36	63·83	90·00	53·85	80·49	43·40

mm-el nagyobb, csaknem a férfiakéval azonos. Ennek alapján valószínűnek tartom, hogy a *Gáspár* által közölt adatokban valami tévedés van, nevezetesen vagy a méret hibás, vagy a koponyák nemének meghatározásában tévedett. Nem valószínű ugyanis, hogy négy női koponya hosszúsági mérete középértékben akkora legyen, mint négy férfi koponyáé. Utóbbi feltevést megerősíti az a körülmény, hogy *Gáspár* gepida koponyáinál a nemi különbség több más méret tekintetében is szokatlanul kicsi.

Négy morfológiai csoportra való tagolódást árul el az u. n. *basion-bregmamagasság* gyakorisági sora is. Itt azonban a differenciáltság jóval kisebb fokú és szűkebb határok közé szorított, mint a legnagyobb szélességnél volt. Viszont amíg a legnagyobb hosszúságnál határozottan ki-domborodik egy nagygyakoriságú centrális csoport, melyben a kevert formák dominálnak, addig a basion-bregmamagasság gyakorisági sora teljesen szabálytalan. A magasság középértéke a férfi koponyáknál 140·3 mm, nőknél 132·7 mm. A két nem közötti különbség tehát ugyanakkora, mint a hosszúságnál volt. *Gáspár* négy férfi koponyája a kiszomboriakhoz viszonyítva alacsonyabb (136 mm). Ami a koponyaszélességet illeti, itt a differenciáltság a legkisebb, határozottan dominál a kevert formák-ból álló centrális csoport, amely mellett azonban egy egészen alacsony (129—132 mm) és egy határozottan magas (148—150 mm körüli) csoport is észrevehető. Még elmosódottabbak az egyes csoportok körvonalai a nők gyakorisági sorában. A nemek közötti abszolút különbség is kisebb itt, mint az előbbi két átmérőnél volt. A férfiaknál ugyanis 140·97, a nőknél 138·87 mm a középérték. *Gáspár* koponyáiból számítható középérték férfiaknál 133·75, nőknél 137·25 mm. Az előbbi 7, az utóbbi 11·5 mm-el kisebb a kiszomboriakénál.

Érdekes megfigyelni, hogy a mesterséges koponyatorzítás, amit már fentebb érintettem, milyen hatással volt az agykoponya tárgyalt három átmérőjére. A gyakorisági sorok alapján megállapítható, hogy a torzítás hatása legerőteljesebb magassági irányban, amennyiben a basion-bregmamagasság gyakorisági sorát 13 mm-el megnövelte. Aránylag kicsi a torzítás hatása a szélesség irányában, amennyiben a gyakorisági sort két egységgel a kisértékek felé kitolta. Még kisebbnek látszik a torzítás hatása a koponya legnagyobb hosszúsága tekintetében; a gyakorisági sor határértékein ugyanis nem változtatott semmit s az egyes torzított koponyák, bár a kis értékek oldalán foglalnak helyet, de meglehetősen nagy távolságra szóródnak szét.

Még tisztább képet kapunk a torzítás fokáról, ha a torzított és nem torzított koponyák középértékeit hasonlítjuk össze. Ebből az összehasonlításból az derül ki, hogy a mesterséges torzítás a basion-bregmamagasság középértékét 7·3 mm-el növelte, ellenben a legnagyobb koponyaszélességet 3·77 mm-el, a hosszúságot pedig 5·1 mm-el csökkentette. Ezek az adatok és megállapítások azonban csak a férfi koponyákra vonatkoznak. A torzított női koponyák száma kevés ahhoz, hogy itt csak összehasonlítás-képen is figyelembe vehetnők.

Közelebbi felvilágosítást kapunk a gepida koponyák alakjáról és rasszbeli hovatartozásáról az agykoponya átmérőinek egymáshoz való viszonyítása, az u. n. agykoponyajelzők által.

A *hosszúság-szélességi jelzőt* összesen 54 koponyánál határozhatam meg. Ezek között a legkisebb 70-es jelzőjével határozottan hosszúfejű (dolichokrania), a legnagyobb pedig 90-es jelzőjével a túlrövidfejűség (hyperbrachykrania) csoportjában foglal helyet. A leghosszabb koponya férfié, a legrövidebb nőé. A hosszúság-szélességi jelzőnek ez a tág határok között való variálása már magában is bizonyítja anyagunk rasszbeli kevertségét.

Ami a jelző egyes csoportjainak gyakoriságát illeti, férfi és női koponyákat együtt véve, a következő eredményt nyertem:

Hosszúfejűség (dolichokrania)	— — —	70—74-ig: 8 eset: 14·81%
Középféjűség (mesokrania)	— — —	75—79-ig: 27 „ 50·00%
Rövidfejűség (brachykrania)	— — —	80—84-ig: 17 „ 31·48%
Túlrövidfejűség (hyperbrachykr.)	— — —	85—90-ig: 2 „ 3·70%
		54 eset: 99·99%

A kiszombori gepida koponyákra tehát mint phaenotipus a középféjűség (mesokrania) jellemző, mely egymaga az esetek 50%-jében fordul elő. A középféjűségen belül a legnagyobb gyakoriságot a rövidfejűség felé közeledő 78-as jelzőérték tünteti fel, mely egyúttal az egész gyakorisági sornak is maximális gyakoriságú értéke. Ide esik az arithmetikai közép (78·56) is. E mellett azonban tekintélyes (35%) a rövidfejű (brachykran) koponyák gyakorisága is, míg a valódi hosszúfejűség csak 14·81%-ben fordul elő.

Ha különválasztjuk a férfi és női koponyákat, kiderül, hogy amíg a férfiaknál a középféjűség (mesokrania) az uralkodó (54%), addig a nőknél a rövidfejűségre esik a legnagyobb gyakoriság (47%), bár nem marad el mögötte sokkal a középféjűség sem (40%). Ami a két szélső csoportot illeti, a hosszúfejűség a férfiak között háromszor oly gyakori (18%), mint a nők között (6·67%), viszont a túlrövidfejűség, bár mindkét nemnél elég ritka, mégis gyakorisága a nők között (6·67%) több mint kétszerese a férfiakénak (2·56%). A férfiak között tehát több a hosszúfejű, a nők között pedig több a rövidfejű koponya. Ha határol a 80-as jelzőértéket vesszük fel, kiderül, hogy a meso-dolichokran koponyák száma a férfiak közt 71·80%, a nők között ellenben csak 46·67%. Viszont a rövidfejű koponyaalakoknak a nők között megállapítható 53·34%-es gyakoriságával a férfiaknál csak 28·20%-es gyakoriság áll szemben. A nemeknek ezt az antropológiai különbségét kifejezi az arithmetikai középérték különbsége is. Az arithmetikai középérték ugyanis férfiaknál 77·96, nőknél 80·17. Az előbbi a mesokrania közepén foglal helyet, az utóbbi pedig már a rövidfejűség alsó határára esik. A női koponyák ugyan általában mindig valamivel rövidebb fejűek, mint a férfi koponyák, a középértékek három egységnyi eltérése azonban ezt a normális nemi differenciát már jóval meghaladja. Nem alaptalan tehát az a feltevés, hogy a *hosszúfejű*

koponyaalakok a gepidák eredeti rasszalakjai s a rövidfejű alakok a nők által, illetve rasszkeveredés útján jutottak a kiszombori temető népébe.

Hasonlítsuk most össze adatainkat Gáspárnak 8 gepida koponyára vonatkozó adataival. A 8 koponya jelzőjének középértéke (72·57) feltűnően (6 jelzőértékkel) eltér a kiszomboriakétól s a hosszúfejűség csoportjában foglal helyet. A 8 koponya között nincs egyetlen igazi rövidfejű sem, viszont 67 körüli szélsőséges jelzőértékek is találhatók közöttük. A Gáspár-féle 4 férfi koponya jelzőjének középértéke 74·22 s a 4 nőé 70·94. Nemcsak a hosszúfejűség foka, de az is feltűnő itt, hogy a nők közép jelzője négy jelzőegységgel nagyobb a férfiakénál, holott, mint fentebb már említettem, rendszeren fordítva szokott lenni a viszony.

Lebzelter³ közlése nyomán összehasonlításhoz megemlítem még a Giuffrida-Ruggeri által vizsgált jakovói gepida koponyákat. A 37 koponya közép jelzője (82·11) már a rövidfejűség csoportjában foglal helyet, kö-

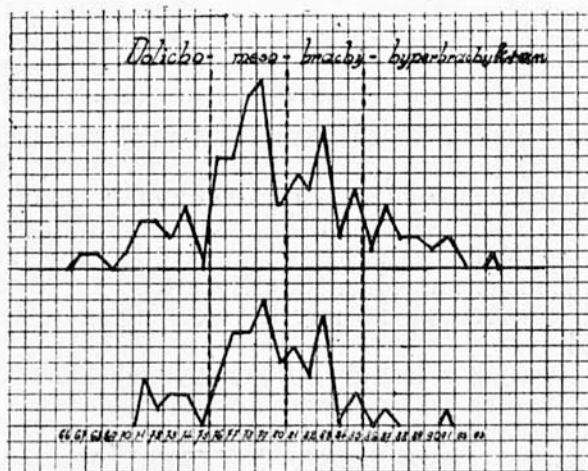

Abb. 1. kép

zöttük tehát jóval több rövidfejűnek kell lenni, mint a mieink között volt. Valóban a horvátországi gepida koponyák közül csak 38% meso-dolichokran, ellenben 62% brachykran a mieink 35%-jével szemben.

A mellékelt 1. ábra egyfelől az általam vizsgált kiszombori, másfelől az itt említett összes gepida koponyák gyakorisága görbéjét tünteti fel. A meso-brachykefal kevert alakok uralkodása mellett jól látható, hogy anyagunk legalább négy morfológiai csoportra különül.

A hosszúság-magassági jelző középértéke a kiszombori gepida koponyáknál 76·74. Aránylag kicsi a különbség a férfi (76·95) és a női (75·90) középérték között. Mind a három a magasfejűség (hypsikrania) alsó határán foglal helyet.

³ Dr. Viktor Lebzelter: Rasse und Volk in Südosteuropa. Mitt. der Anthropol. Ges., in Wien. 59. Bd. 1929.

A jelző csoportjainak gyakorisága a következő:

Alacsonyfejű (chamaekran)	— — — —	—69-ig:	1 eset:	3.33%
Közepesfejű (orthokran)	— — — —	70—74-ig:	10 „	33.33%
Magasfejű (hypsikran)	— — — —	75—87-ig:	19 „	63.33%
				30 eset: 99.99%

A kiszombori gepida koponyákra tehát általában a magasfejűség, közelebbről a kisépű magasfejűség a jellemző. Érdekes, hogy noha a középértékből arra következtethetnénk, hogy férfiaknál a magasfejűség nagyobb fokú, mégis a csoportok gyakorisága ennek ellene mond, amennyiben 55% magasfejű férfi koponyával 80% női koponya áll szemben. Ellenben amíg nőknél úgy a közép-, mint az alacsonyfejűség 10—10%-ben fordul elő, addig a férfiaknál a középfejűség 45%-es gyakoriságot tüntet fel, alacsonyfejűség pedig egyáltalán nem fordul elő.

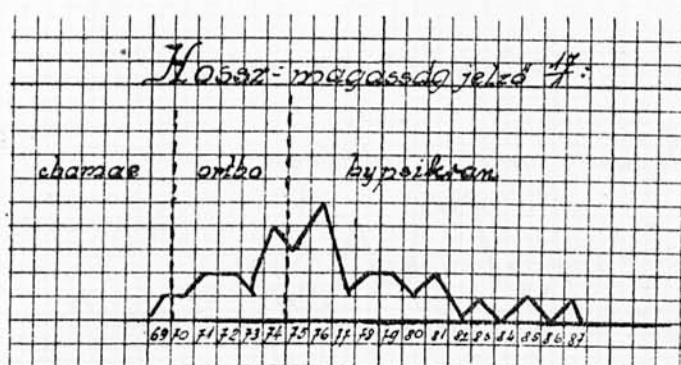

Abb. 2. kép.

A hosszúság-magassági jelző gyakorisági sora (2. ábra) nem mutat erős differenciálódásra, három külön morfológiai csoport körvonalaiban egészen jól felismerhetők. Gáspár gepida koponyái a hosszúság-magassági jelző tekintetében az enyéimhez hasonló viszonyokat tüntetnek fel. Még csak azt említem itt meg, hogy a hosszúság-magassági jelzőnél nagymértékben érvényesül a mesterséges koponyatorzítás hatása s a gyakorisági sort a nagyfokú magasfejűség felé hat jelzőegységgel eltolta. Jól kifejezi ezt az aritmetikai középérték, amely a férfiaknál a mesterségesen torzított koponyák leszámítása után 76.95-ről 74.00-re csökken.

A szélesség-magassági jelző középértéke a kiszombori gepida koponyáknál, férfiakat és nőket együtt számítva, 98.23, míg külön a férfiaknál 99.34, nőknél 96.32.

A jelző egyes csoportjainak gyakorisága a következő:

Alacsonyfejű (tapeinokran)	— — — —	—91-ig:	2 eset =	6.67%
Közepesfejű (metriokran)	— — — —	92—97-ig:	17 „ =	56.67%
Magasfejű (akrokran)	— — — —	98—112-ig:	11 „ =	36.67%

A jellemző csoport, mint látjuk, a közepes fejűség (metriokrania). A magasfejűség (akrokrania) itt nem oly jellemző, mint a hosszúság-magassági jelzőnél volt. Különösen feltűnő az előbbi jelzővel szemben a magasfejűség gyakoriságának csökkenése a nőknél, mely itt csak 18·18%. A koponyatorzítás hatása itt még jobban kifejeződésre jut, mint az eddig tárgyalt jelzőknél s a gyakorisági sort a magasfejűség oldalán 12 egységgel növelte. Ha a torzított koponyákat elhagyjuk, az arithmetikai közép a férfiaknál 99·34-ről 96·5-re csökken. A jelző gyakorisági görbáját a 3. ábrán látjuk.

A most tárgyalt két magassági jelzőre vonatkozólag megállapítottakat megerősítik a *fülmagassági jelzők* u. m. a hosszúság-fülmagassági és szélesség-fülmagassági jelző is. Részletes ismertetésükre helyszűke miatt itt nem térhetek ki, csupán gyakorisági görbéiket közlöm a 4. és 5.

Abb. 3. kép.

ábrán, melyek anyagunknak a fülmagassági jelzők szempontjából két nagy morfológiai csoportra való tagolódását bizonyítják.

Még az agykoponyához tartozik, de már az arc alakját is befolyásolja a *homlok alkata*. A homlok legkisebb szélessége középértékben a férfi koponyákon 96·6, a nőknél 93·6 mm. *Gáspárnál* e méret tekintetében is a nemi differenciálódás már említett hiánya tűnik szembe. Az általa vizsgált négy férfi koponya középértéke ugyanis 95·5, a négy nő pedig 95·2 mm. Hasonló a helyzet a legnagyobb homlokszélességnél, amely a kiszombori gepida koponyákon férfiaknál 120·59 mm, nőknél 118·15 mm, viszont *Gáspárnál* 115·75, illetve 114·5 mm.

A *homlok szélességi jelzője* a kiszombori gepida koponyáknál 79·84 együttes közép jelzőértéket adott. Ha a nemeket külön választjuk, férfiakra 80·10, nőkre 79·22 középértéket kapunk. Általában tehát a domború-homlokúság jellemző.

A *haránt homlok-falcsonti jelző* együttes arithmetikai középértéke 68·52, amely érték a középhomlokúság (metriometopia) alsó határán van.

A nemek között való eltérés is igen kicsiny, alig egy jelzőegység, férfiaknál ugyanis a középérték 68·84, nőknél pedig 67·72. A jelző egyes csoportjainak gyakorisága a következő:

Keskeny homlokú (stenometop)	— —	62—65: 10 egyén	= 20·41%
Közepes homlokú (metriometop)	— —	66—68: 19 „	= 38·78%
Széles homlokú (eurymetop)	— —	69—75: 20 „	= 40·82%
			49 egyén = 100·01%

Az uralkodó csoport tehát a széleshomlokúság, mely mögött azonban nem sokkal marad el a közepes homlokúság (metriometopia) sem. Nemek szerint vizsgálván a jelző egyes csoportjainak gyakoriságát, azt

Abb. 4. kép.

tapasztaljuk, hogy a férfiak között több a széleshomlokú (45·71%), a nők között pedig a közepes homlokú (50·00%).

A két homlokjelző gyakorisági görbét a 6.—7. ábrákon látjuk. Mindkettő meglehetősen koncentrált s dominálnak a kevert jellegű centrális alakok.

Az *arc magassága* (egész arcmagasság) igen tág határok között (98—134 mm) variál s meglehetősen differenciált. A variáció szélesség azonban aránytalanul nagyobb a férfiaknál, mint a nőknél. A nemek közötti abszolút különbség is igen nagy. Kifejezi ezt az arithmetikai közép, amely a férfiaknál 118·85, a nőknél pedig 105·36 mm. A gyakorisági sor négy morfológiai csoportra való tagolódásra vall. Különösen jellemző úgy a férfiakra, mint a nőkre egy magas arcú alak.

Elég erős a nemi különbség a *járomszélesség* tekintetében is, melynek arithmetikai középértéke férfiaknál 133·26, nőknél 124·93 mm. Jellemző egy szélesebb és egy keskenyebb arcú középcsoport meglehetősen éles különválása.

Anyagunk nagy rasszbeli kevertségének élénk bizonyítéka az u. n. *egész arc-jelző*, amely 76-tól 98-ig variál 87-97 középpértékkel. A nemi differencia eléggé szembetűnő, az arithmetikai közép férfiaknál 89-11, nőknél 85-96. A jelző egyes csoportjainak gyakorisága a következő:

Igen széles arcú (hypereuryprosop)	—	76—79:	3 egyén	=	8.33%
Széles arcú (euryprosop)	—	80—84:	7 „	=	19.44%
Közepes arcú (mesoprosop)	—	85—89:	13 „	=	36.11%
Keskeny arcú (leptoprosop)	—	90—94:	8 „	=	22.22%
Igen keskeny arcú (hyperleptoprosop)	—	95—98:	5 „	=	13.89%
				<hr/>	
				36 egyén	= 99.99%

A kiszombori gepida koponyák között tehát a túlságos szélesarcúságtól a túlságos keskenyarcúságig mindenféle alak előfordul s egyik jelzőcsoportnak sincs domináló fölénye. Mégis általában a középarcúság

Abb. 5. kép.

vezet, melyre az eseteknek több mint $\frac{1}{3}$ -a (36-11%) esik. Az is jellemző, hogy a keskenyarcú csoportok gyakorisága nagyobb, mint a szélesarcúaké. Lényeges különbség van az egyes csoportok gyakorisága között nemek szerint is. Így pl. a keskenyarcúság a férfi koponyák között kétszer olyan gyakran fordul elő, mint a nők között, viszont fordítva a szélesarcúság a nők között majdnem kétszer oly gyakori, mint a férfiak között. A túlszéles arcúság a férfiak között elő sem fordult, ellenben a nők között 23%-ben található. Ez teljesen analóg jelenség azzal, amit az agy-koponyánál a hosszú- és rövidfejűség tekintetében láttunk. Tehát jogos a gyanú, hogy a keskenyarcúság a gepidák eredeti rasszjellegei közé tartozik s a szélesarcúság a nők, illetve rasszkeveredés útján került közéjük. Az arcjelző gyakorisági görbéje (ld. 8. ábra) a nagy szóródás dacára is több morfológiai csoportra való tagolódás mellett bizonyít.

Nagyjából ugyanezen viszonyokat találjuk a *felső arcjelzőnél* is úgy az egyes csoportok gyakorisága, valamint a gyakorisági sor differenciáltsága tekintetében. Ezért részletesebben itt nem is foglalkozom vele, csupán az egyes csoportok gyakoriságát ismertetem:

Széles felsőarc (euryēn)	— — — —	45—49: 7 eset = 17·50 %
Közepes felsőarc (mesēn)	— — — —	50—54: 19 „ = 47·50 %
Keskeny felsőarc (leptēn)	— — — —	55—59: 13 „ = 32·50 %
Igen keskeny felsőarc (hyperleptēn)	— —	60—61: 1 „ = 2·50 %
		40 eset = 100·00 %

A 40 gepida koponya felső arcjelzőjének együttes középértéke 53·30, míg a nemeket különválasztva férfiaknál 54·15, nőknél 51·71. Mindegyik

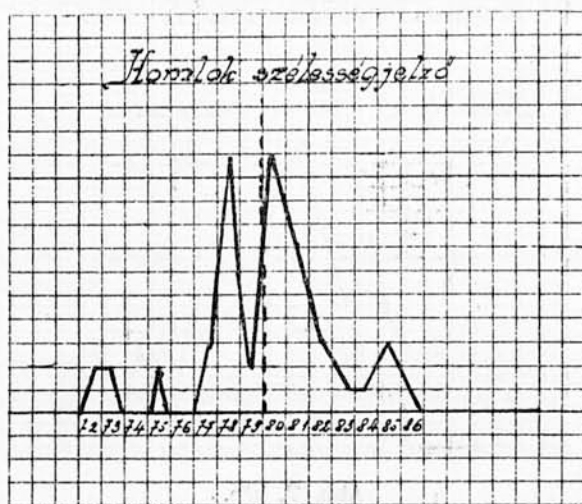

Abb. 6. kép.

a középarcúság csoportjában foglal helyet. A jelző gyakorisági görbéjét a 9. ábrán mutatom be.

A *szemüregjelző* a méret kicsisége dacára is elég tág határok között változik, a minimális érték ugyanis 71, a maximális pedig 92. Az összes koponyákat együvé számítva közép jelzőértékül 82·35-öt kaptam. Külön férfiaknál 81·34, nőknél 84·22 az arithmetikai középérték. A jelző egyes csoportjainak gyakorisága a következő:

Alacsony szemüregű (chamaekonch)	—	71—75: 3 egyén = 7·50 %
Közepes szemüregű (mesokonch)	— —	76—84: 28 „ = 70·00 %
Magas szemüregű (hypsikonch)	— —	85—92: 9 „ = 22·50 %
		40 egyén = 100·00 %

A közepes szemüregűség (mesokonchia) tehát, melybe az arithme-

tikai közép is esik, domináló szerepet játszik, s az eseteknek több mint kétharmada által van képviselve. Mellette azonban elég tekintélyes a magas szemüregűség gyakorisága is (22·50), míg az alacsony szemgödör meglehetősen ritka. A szemüregjelző gyakorisági sorát a 10. ábrán mutatom be. Szóródása igen szabálytalan s két nagyobb gyakoriságú centrális s egy-egy kisebb gyakoriságú chamae, illetve hypsikonch morfológiai csoportra enged következtetni.

Több morfológiai csoportra való tagolódás mellett bizonyít az *orrüreg magassága* és az *orrjelző* is. Az orrmagasság középértéke férfi koponyákon 53·97, női koponyákon 47·66 mm, míg az orrjelzőé 47·81, illetve 49·88. Mindkettő elég nagy nemi differenciáról tanuskodik.

Abb. 7. kép.

A jelző egyes csoportjainak gyakorisága a következő:

Keskenyorrúság (leptorrhinia)	— —	42—46: 13 egyén	= 33·33%
Középorrúság (mesorrhinia)	— —	47—50: 19 „	= 48·72%
Alacsonyorrúság (chamaerrhinia)	— —	51—57: 6 „	= 15·38%
Igen alacsonyorrúság (hyperchamaerrhinia)	58 —	: 1 „	= 2·56%
			39 egyén = 99·99%

Az uralkodó csoport, mint látjuk, a középorrúság, mely közel az eseteknek fele (48·72%) által van képviselve. Az eseteknek $\frac{1}{3}$ -a a keskenyorrúságra (leptorrhinia) $\frac{1}{6}$ -a pedig az alacsonyorrúságra (chamaerrhinia) esik. Azonban a középorrúság (mesorrhinia) maga sem egységes, hanem egy a keskenyorrúság felé hajló nagyobb, s egy az alacsonyorrúság határán álló kisebb csoportra tagolódik, amint az a jelző gyakorisági görbéjén (11. ábra) jól látható. Emellett külön kiválik egy határozottan keskenyorrú morfológiai csoport.

Éles különbséget látunk a nemek között is, ami főleg az alacsonyorrú (chamaerrhin) csoport gyakoriságában fejeződik ki, amely a nőknél ötször akkora gyakoriságot tüntet fel, mint a férfiaknál. A férfiakra tehát inkább a keskenyorrúság, a nőkre pedig az alacsonyorrúság a jellemző. Ez analóg jelenség azzal, amit egyfelől a koponyajelző, másfelől az arcjelző tekintetében fentebb észleltünk.

Kétségtelen tehát, hogy a kiszombori gepida koponyák két nagy morfológiai csoportra tagolódnak. Az egyik hosszás agykoponyájú, keskeny, magas arcú és keskenyorrú, a másik rövidfejű, alacsony, széles arcú és közepes orrú. Az előbbi a férfiak, az utóbbi a nők között gyakoribb. Úgy a méretek, mint főleg a morfológiai bélyegek azonban azt is bizonyítják, hogy e két nagy morfológiai csoporton belül még részletesebb rasszdifférenciával is kell számolnunk. Csakugyan a tüzetes vizsgálatok arra az eredményre vezettek, hogy anyagunk négy morfológiai csoportra

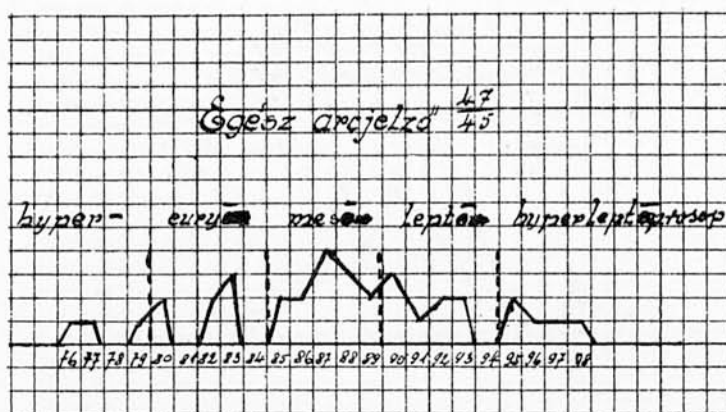

Abb. 8. kép.

tagolódik. Lássuk röviden ezek fontosabb bélyegeit. Megjegyzem, hogy a mesterségesen torzított koponyákat e négy morfológiai csoportból kihagytam, minthogy eredeti alakjukat a torzítás miatt a legtöbbször úgysem lehet biztosan megállapítani.

I. Csoport. Nordoid alakok. Ez a legnagyobb számú és így populációnkra legjellemzőbb csoport. 12 férfi és 4 női koponya által van képviselve. Jellemzi az agykoponya nagysága mellett annak hosszás (ovoides) alakja s a nagy, magas, emellett elég széles arc. Úgy az agykoponya, mint az arckoponya egyes részletei erőteljesen fejlettek, éles körvonalúak, inkább szögletesek, mint lekerekítettek. A férfi koponyákat az izomtapadási lécek, nyúlványok és érdességek feltűnően erős fejlettsége tünteti ki. A homlok magában véve elég széles, de a nagy hátsó koponyaszélesség következtében mégis kissé keskenynek tetszik. Emellett a homlok alacsony, hátrafelé haladva fokozatosan emelkedő, a koponyatető ívelt, ezért rövid s erős lejtéssel megy át az egészben véve mérsékelt s arányosan

kidomborodó nyakszirtba, melyet azonban a felső és legfelső tarkóvonal (Linea nuchae superior és suprema), valamint a külső tarkógumó (Protuberantia occipitalis externa) által alkotott többnyire széles taraj, vagy érdes duzzanatszerű kiemelkedés megtör s a síma nyakszirttáját élesen elválasztja az érdes tarkótájtól, mely erős megtöréssel és jó darabig nagyjából egyenes síkot alkotva megy át a koponya alsó körvonalába. A nyakszirt legerősebb kidomborodása aránylag alacsonyan, a nyakszirtgumó szintjében foglal helyet. A homlokcsont közepén a legtöbb koponyán széles, sekély tarajszerű duzzanat emelkedik ki, ami a homloknak kissé australoid jelleget ad. A tarhely (glabella) erősen kiduzzadt, a csontos szemöldívek (arcus superciliares) igen erősen fejlettek, a szemgödör felső széle megvastagodott s kissé előre néz, a homlokcsont járomnyúlványa (Processus zygomaticus ossis frontis) erősen fejlett s a külső, felső szemgödri szögletet feltűnővé teszi. Fokozza ezt a halántéki táj befűződése

Abb. 9. kép.

(krotaphostenosis). Az arc úgy egészben, mint egyes részeiben nagy, magas, széles, markáns. Az orrgyök mélyen benyomott, megtört s az erősen fejlett szemgödörfeletti részekkel együtt az arcnak meglehetősen primitív jelleget kölcsönöz. Az orrüreg magas, középszéles, orrcsontok közepesen fejlettek. A szemgödörök magasak, nagyok, a járomcsontok fejlettek, az arc subnasalis része magas, az áll erőteljes. Mindeme jelleg azonban különböző irányú erős variációt tüntetnek fel, ami kétségtelenül rasszkeveredésre vall. Két koponyán pl. szemünkbe ötlük úgy az egész arc, mint főleg a homlok és az ebfogi árok (fossa canina), valamint az orrgyök és orrcsontok lapossága. Ezek nyilvánvalóan a mongol rasszkeveredés bélyegei. Még feltűnőbb több koponyán az orrtájnak igen primitív alkata. Többször előfordul, hogy az orrüreg alsó széle egészen síma, sőt kisebb-nagyobb fossa prae-nasalis van jelen, s a felső állcsont fogmedri része előre hajlik (prognathia alveolaris), az orrhát homorú s az orrcsontok igen kicsinyek, felfelé erősen megkeskenyedő, szinte csőkevényes háromszögalakúak, vagy szélesek, de egészen laposíviúek. Egy

koponya a szemgödörök feltűnő kicsinységével és alacsonyásával tűnik ki. Több koponyára jellemzők a kerek fogsorívet alkotó kicsi, ritka fogak. Mindeme bélyegek a homloknak már említett primitív vonásaival kapcsolatban a palaeoázsiai rasszra utalnak bennünket, annál is inkább, mert e rassz egész csomó hiteles sír tanubizonysága szerint a hazai avároknak s nagy valószínűséggel a húnoknak is, fontos antropológiai alkat-eleme volt.

II. Csoport. Meso-brachycephal keleteurópai alakok. E csoport gyakoriság tekintetében mindjárt az előbbi után következik s 6 férfi és 9 női koponya által van képviselve. Amíg tehát az előbbi csoportban a férfiak voltak túlnyomó többségben, itt viszont a nők dominálnak. Jellemzi általában a kicsi, rövid, magas agykoponya, alacsony, mérsékelt szélés arc. A homlok széles, magas, domború. A csontos szemöldívek (arcus super-

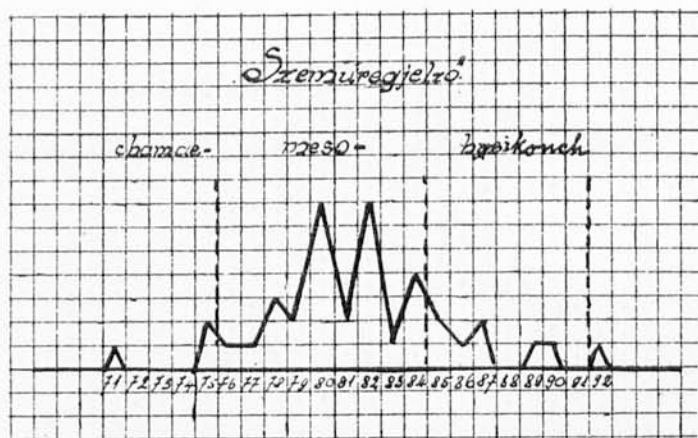

Abb. 10. kép.

ciliares) még férfiaknál is csak egészen gyengén fejlettek s a tarhely (glabella) széles, lapos. A homlokdudorok fejlettek, a koponyatető lapos, vagy csak egészen gyengén domború, a nyakszirt mérsékelt domborulatú sekély ívet alkot, sőt néha majdnem lapos. A felső tarkóvonal (linea nuchae superior és suprema), valamint a nyakszirtgumó (protuberantia occipitalis externa) férfi koponyákon is feltűnően fejletlen, szinte nőiesen síma. A nyakszirti és tarkótáj itt nem válik el élesen egymástól s a tulajdonképeni tarkótáj meglehetősen síma. Aránylag kicsi, síma a csecsnyúlvány (processus mastoideus) is. Az arc a legtöbb koponyán sérült, de így is megállapítható annak az előbbinél kisebb, s lényegesen alacsonyabb volta. Az orrgyök aránylag széles, egyáltalán nincs benyomva s a szemgödör felső széle vékonyabb, függőleges helyzetű. A szemgödör közepes, az orr általában kicsi, orrhát rövid, egyenes, vagy gyengén homorú. Az áll és állkapocs aránylag alacsony, de széles; fogsorív kerek. E csoportban is előfordulnak úgy mongoloid, mint főleg palaeoázsiai rasszra emlé-

keztető primitív bélyegek, mint keveredési formák, a koponyák zöme azonban a legtöbb jelleg tekintetében a keleteurópai rassz alakkörébe tartozik.

III. Csoport. Mediterranoid alakok. E csoport már lényegesen kisebb gyakoriságú. 7 férfi és 2 női koponya által van képviselve. Tehát itt is dominálnak a férfiak, épúgy, mint az első csoportban. Jellemzi a hosszúfejűség és keskeny, magas arcúság. Sőt itt a hosszúfejűség még nagyobb fokú, mint az első csoportban volt. Általában igen nagy koponyák, feltűnően nagy, magas, domború homlokkal, megnyúlt, alacsonyabb koponyatetővel, feltűnően kúpos nyakszirttel, ami a koponya hosszúságát nagy mértékben fokozza. Az izomtapadási lécek, nyúlványok, érdekségek általában gyengén fejlettek s a koponyáknak kissé nőies jelleget kölcsönöznek. A csontos szemöldívek (arcus super-

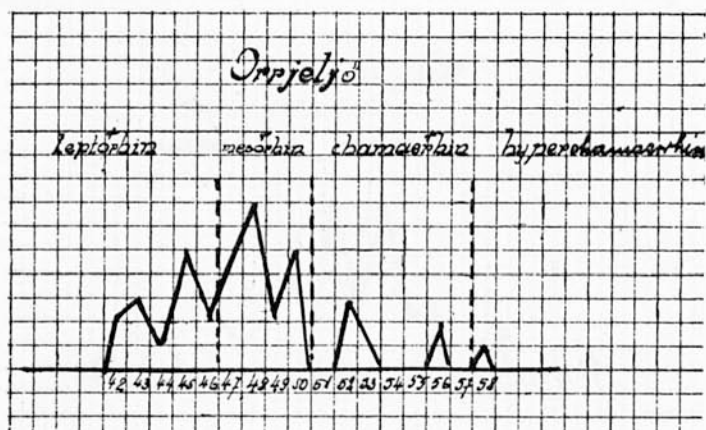

Abb. 11. kép.

ciliarek) gyengén fejlettek, a felső szemgödri szélek lefelé tekintenek, a tarhely (glabella) lapos. A nyakszirt legnagyobb kidomborodása magasan, jóval a külső nyakszirtgumó felett fekszik. A nyakszirtgumó és nyakszirt vonalak (lineae nuchales) gyenge fejlettsége következtében a nyakszirt megtörése hiányzik s a szorosabban vett tarkótáj síma, gyenge görbületű ívben aláhajló. A homlokesont járomnyúlvánnya (processus zygomaticus ossis frontis) kicsi, lekerekített, miért is a felsőarc keskenyebb. Az orrgyök nincs benyomva. Az orr keskeny, szemüreg közepes. Mongol és palaeoázsiai rasszkeveredés nyomai e csoportban is felismerhetők, bár nem olyan szembetűnők, mint az előbbi két csoportban volt. Több koponyán a nyakszirt a bathrocephaliara emlékeztető alacsony fekvésű.

IV. Csoport. Kaukasoid-turanoid alakok. E csoport valamennyi között a legkisebb, mindössze 3 férfi és 4 női koponya által van képviselve. Jellemzi az igen nagy, hosszú, de főleg rendkívül széles agykoponya, a nagy,

feltűnően széles, markáns arc. Homloka igen széles, elég alacsony, fokozatosan (kissé rézsútosan) emelkedő; koponyatető domború; nyakszirt igen széles, mérsékelt és egyenletesen domborodó; tarkóvonalak és nyakszirtgumó jól fejlettek. Különösen feltűnő a nagy, vaskos, érdes csecsnyúlvány (processus mastoideus). Orrgyök elég széles, csak gyengén benyomott. Csontos szemöldívek erősen fejlettek, aránylag vízszintesen és alacsonyan fekvők s felettük széles haránt barázda húzódik. Az arc feltűnően nagy, főleg széles, amit elsősorban a magas, széles, érdes járomcsontok okoznak. A homlok hátsó szélessége is nagy, ezért a ha-

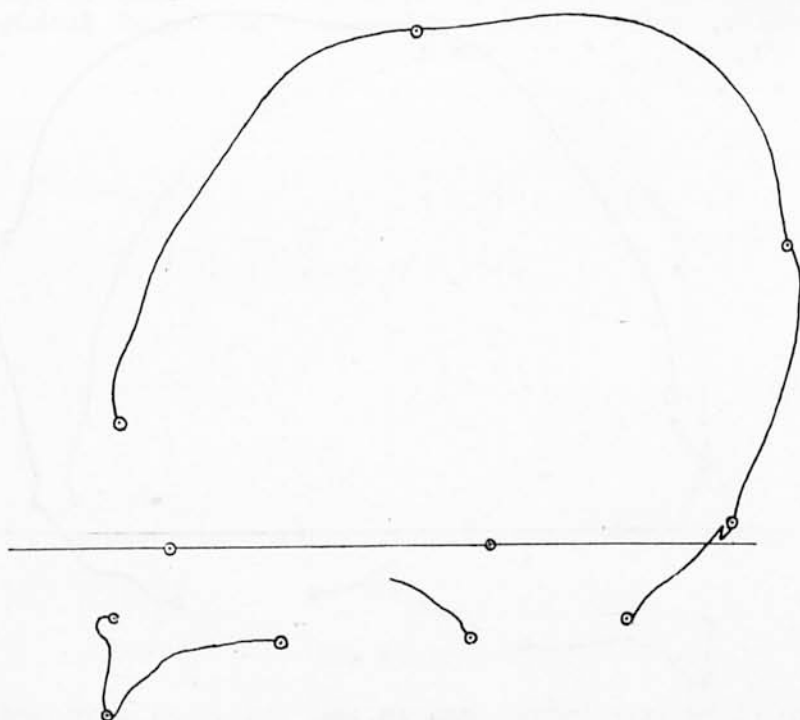

Abb. 12. kép.

lántéki befűződés csekély. Az orrüreg nagy, magas, széles, az orrcsontok feltűnően nagyok, főleg hosszúak s az egész orr az arc síkjából erősen kiáll. A szemgödrök nagyok, magasak. A felső állcsont alveolaris része igen magas. Az áll és állkapocs nagy, magas, széles, igen markáns. A fogsorív nagysugarú, patkóalakú. E típus az avaroknak is egyik fontos eleme volt.

Ime a 4 morfológiai csoporton belül tehát legalább 6 rasszalak körvonalai bontakoznak ki előttünk, amelyek a kiszombori gepida lakosságban kisebb-nagyobb percentben képviselve voltak. Ezek a nordicus, a mediterrán, keleteurópai, turanoid, mongol és palaeoázsiai.

A talált koponyatípusok közelebbi értékelése szempontjából szükséges volna még ismernünk a csontvázak testmagasságát és testarányait. Sajnos ehhez a kiszombori gepida temetőből csontvázanyaggal nem rendelkezünk. Egyedül a testmagasság, illetve a csontvázak hossza az, amire Móra jegyzetei adatokat tartalmaznak. A sírban végzett csontvázméreteket szakszerűségével szemben azonban némi kételyeink vannak. A sírszámok sem egyeznek mindig a koponyán lévő jelzésekkel. Ezért a jegyzőkönyv több termetadatához kétség férhet, sőt némelyike határozottan téves. Az egyik 8 éves gyermek testhossza pl. állítólag 168 cm, egy 6 évesé 175 cm,

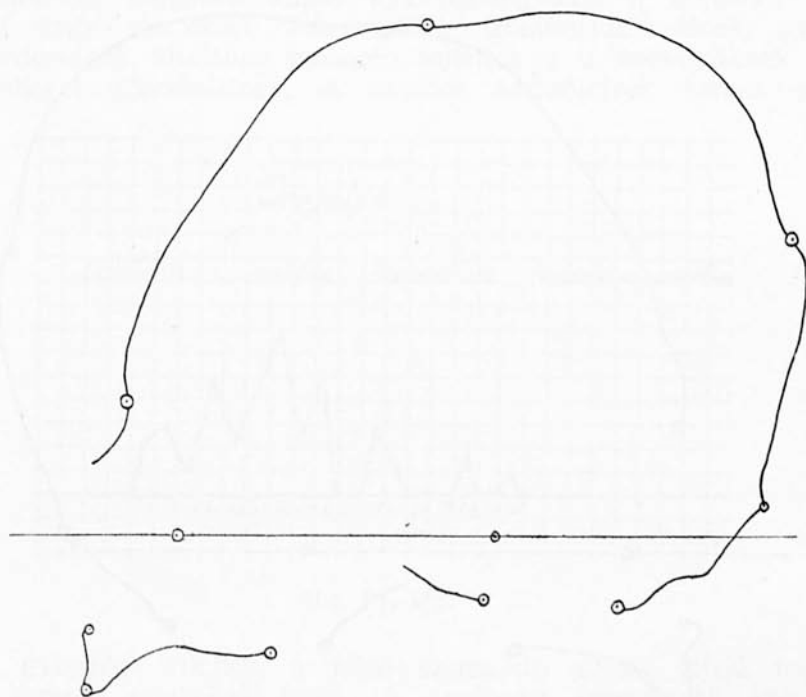

Abb. 13. kép.

viszont egy felnőtt nő termete 127 cm-nek van megjelölve. Ezek nyilvánvalóan hibás adatok. Ezeket leszámítva, az ásatási jegyzőkönyv termetadatai alapján, amiknek kiírásáért *Török Gyulának* mondok köszönetet, 34 férfira 162.73 cm, és 14 nőre 150.5 cm átlagos testmagasságot nyertem. A férfiak és nők termetkülönbsége e szerint 12.23 cm. Ezek a középértékek kisebbek a *Gáspár* által közölt, ugyancsak a sírban mért testhossz-adatoknál. Szerinte ugyanis a férfiak termetének középértéke 166.8 cm, a nőké pedig 152 cm. *Gáspár* adatai azonban egyfelől kevesebb egyénre vonatkoznak s másfelől az általa közölt méretek alapján úgy látszik, hogy a gorszai gepida temető rasszbeli összetétele eltér bizonyos tekintetben a kiszomborítól. Egyébként *Gáspár* középértékeinek jellemző voltával

szemben némi kételyre ad okot a két nem átlagos testmagassága között lévő feltűnően nagy (14·8 cm) eltérés, továbbá az a körülmény, hogy a szövegben közölt termetméretei nem egyeznek az összeállított táblázatba felvett adatokkal s táblázatának méretei is más középértéket adnak, mint amit ő közöl. Így tehát *Gáspárnál* vagy sajtóhibával, vagy számítási tévedéssel van dolgunk.

Érdekes eredményre jutunk, ha a kiszombori gepida csontvázak termetadatait fentebb a koponyák alapján megállapított négy morfológiai csoport szerint válogatjuk szét. Kiderül, hogy *a legmagasabb termetű egyének csaknem kivétel nélkül az első, u. n. nordoid csoportban foglalnak helyet.* Az e csoportba tartozó 11 férfi átlagos test-

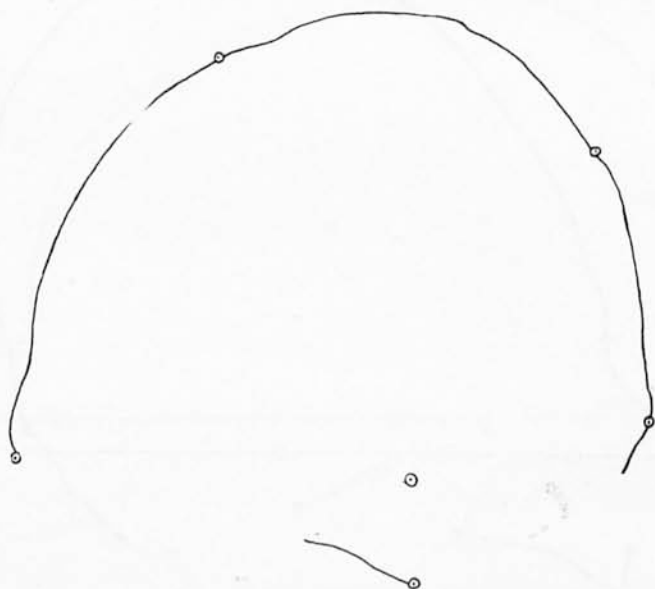

Abb. 14. kép.

magassága 167·8 cm s két nőé 153 cm. Nyilvánvaló tehát, hogy e csoport alapját egy igen magas termetű rasszelem alkotja. Mint-hogy pedig ez a magas termet, mint láttuk, hosszú koponyával és magas arccal kapcsolatos, aligha kétes, hogy itt valóban az északeurópai rasszal (*Homo nordicus*) van dolgunk. A mediterranooidnak nevezett harmadik csoportba tartozó 7 férfi csontváz átlagos testmagassága 164·28 cm, tehát az előbbinél lényegesen alacsonyabb. Sőt, ha a közöttük lévő egyetlen rendkívül magas egyént, aki termetében kétségtávolan *nordicus* jellegű, elhagyjuk, akkor átlagos termetül csak 161·67 cm-t kapunk, ami a mediterrán csoportnak teljesen megfelel. Még érdekesebb, hogy a második u. n. *mesobrachycephal* keleteurópai csoportba tartozó 6 férfi átlagos testmagassága csupán 154·5 cm. Valószínű tehát, hogy ebben a csoportban nemcsak keletbalti, hanem északkeletázsiai (palaeoázsiai) rasszelemek is tekintélyes

arányban képviselve vannak. Ezt különben már a koponyák említett primitív bélyegei is bizonyították.

Most röviden még a *mesterséges koponyatorzításról* emlékezem meg. Összesen 21 koponyán ismerhetők fel a mesterséges koponyatorzítás nyomai kisebb vagy nagyobb mértékben. Ez által a kiszombori gepida temető különleges helyet foglal el nemcsak hazánk, de egész Európa népvándorláskori temetői között. Ennyi torzított koponyát ugyanis egyetlen temetőben, tudomásom szerint, sehol sem találtak, illetve nem mentettek meg. Pedig többször találtak már hazánkban makrokefál koponyákban

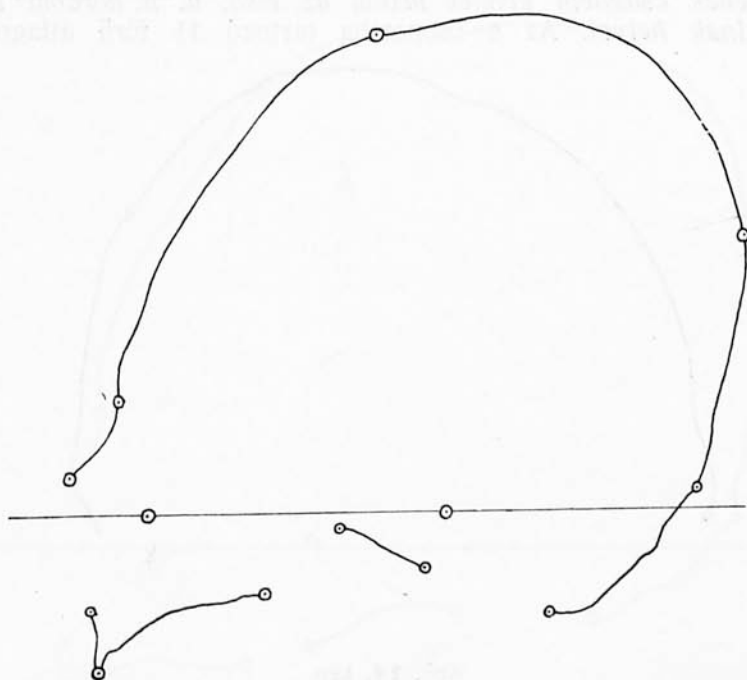

Abb. 15. kép.

hasonlóan gazdag temetőt. De elpusztították azokat, vagy legalább is a koponyákat nem mentették meg a tudomány számára. Ha most ehhez hozzá vesszük a hazánk területén különböző temetőkből eddig előkerült közel 30 mesterségesen torzított koponyát, teljes joggal elmondhatjuk, hogy *az európai makrokefál kérdés megoldásának kulcsa hazánkban van.*

A 21 koponya közül erősen torzított 10, gyengén torzított 11. Az a tény, hogy temetőnkben ilyen nagyszámú torzított koponya került elő, azt bizonyítja, hogy e gepida törzsben a torzítást nem egy kiváltságos vezér vagy sámán-család gyakorolta, hanem az sok családban szokásban volt. Viszont a sok kislefű torzítás arra enged következtetni, hogy a szokás lassan kihalóban volt. Talán későbbi életkorban kezdték a torzítást, nem pedig az újszülöttön. Bizonyára nem is tartott annyi ideig, vagy

nem alkalmaztak olyan szoros pólyákat. Szóval a torzítás szokása engedett szigorúságából, kizárólagosságából s így egyfelől jobban elterjedt (divatszerűvé vált), másfelől kisebb fokú lett, a torzítás módjában is változott s elvesztvén eredeti jelentőségét, kiváltságosságát, lassan elhomályosodott, kiment a divatból. Erre engednek következtetni a torzított alakok között tapasztalható különféle átmenetek.

Érdekes a *nemek aránya* a torzított koponyák között. A 21 torzított fejű egyén közül ugyanis csupán kettő volt nő, a többi mind férfi. Úgy látszik tehát, hogy *a torzítás főleg a férfiak szokása, előjoga volt*. Vajjon az előkelő származással, valami titkos szövetségbe való tartozással vagy

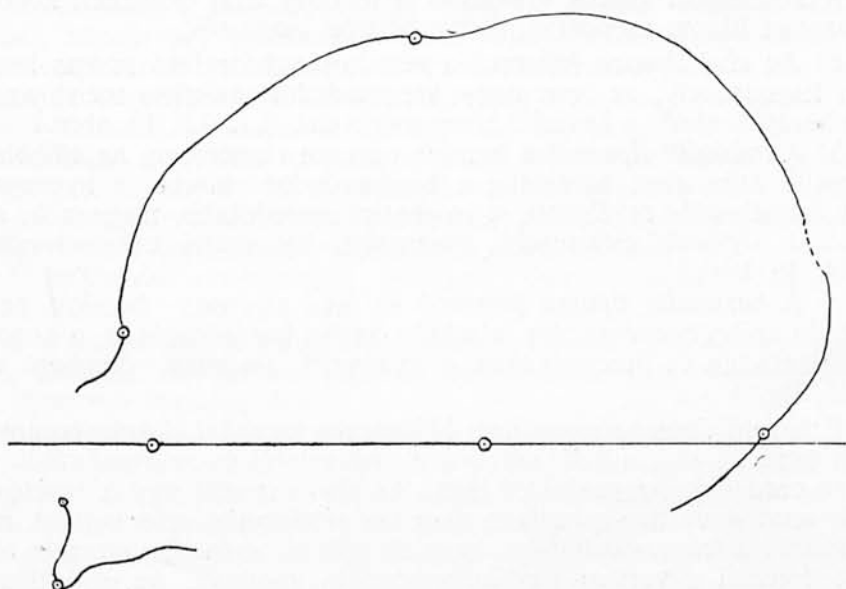

Abb. 16. kép.

valami divattal függött-e össze? Az előbbi mellett szól az, hogy túlnyomó részt férfi koponyákon látható. Utóbbi mellett bizonyít viszont a fésűnek a férfisírokban való jelenléte. Mindenesetre a fésű és hajdivat kérdése a mesterséges koponyatorzítással kapcsolatban tüzetesen tanulmányozandó.

Ami a torzítás módját illeti, megállapítható, hogy két pólyát alkalmaztak. Az egyik, a főpólya, a homlokról a halántékon át a nyakszirthez haladt s körkörösén vette körül a fejet. Ez volt a szélesebb pólya. A homlokon és nyakszirten valószínűleg valami keményebb lapot (deszkát, vagy csontot) tettek alá, illetve fűztek bele. Ezzel magyarázható az, hogy a homlokon és nyakszirten e helyen nagy lapos felület, sőt néha gyenge homorulat látható, viszont a halántéki tájon a pólya nem idézett elő mélyebb barázdát. A másik, vékonyabb pólya a koponyatetőről futott le az áll alá. Rendszeren az első pólya volt a szorosabb s egyfelől a homlokot

hátra nyomta, viszont a nyakszirtet felemelte. A második pólya a fejtetőt nyomta le kissé, a fejet hosszabbá tette s a fejtetőn nyeregyszerű bemélyedést okozott. A két pólya között a bregma előtt a kétoldali nyomás következtében a mesterségesen torzított koponyákra jellemző homlok-dudor (*eminentia bregmatica*) keletkezett. *E torzítás tehát az occipito-frontális torzítások csoportjába tartozik.*

A szerint már most, hogy a pólyák hol feküdtek, s melyik milyen szorosan volt megfeszítve, igen különböző mesterséges koponyaalak keletkezhettek, ami természetesen a szerint is változott, hogy milyen volt az eredeti rassztípus.

A kiszombori gepida koponyák a torzítás által előidézett koponyaalak szerint három csoportba, illetve típusba oszthatók.

a) Az *első típusra* jellemző a rézsútosan hátrafutó magas homlok, illetve koponyatető, az igen nagy bregmadudor, mögötte mély, nyereg-alakú harántbarázda s kevésbé lapos nyakszirt. (Ld. 12., 13. ábra.)

b) A *második típusnál* a homlok egészen rézsútosan, az előbbinél is hegyesebb szög alatt hátrafutó, a bregmadudor kisebb, a nyereg-alakú haránt bemélyedés sekélyebb, a nyakszirt meredekebb, magasabb, a koponyatető rövidebb, csúcsosabb, magasabb, hátrahajló cukorsüvegalakú. (Ld. 14., 15. ábra.)

c) A *harmadik típusra* jellemző az igen alacsony homlok, az alacsony, de széles bregmadudor, a sekély, széles harántbarázda, a koponyatető hosszúsága és alacsonysága, a nyakszirt alacsony, domború volta. (Ld. 16. ábra.)

E három típus azonban nem különleges torzítási eljárás eredménye, hanem egyfelől az említett két pólya helyzetétől és szorosságától, másfelől az eredeti koponyaalaktól függ. Az első típusnál úgy a fronto-occipitalis, mint a vertico-maxillaris szorítás egyformán erős volt. A második típusnál a fronto-occipitalis szorítás jóval erősebb volt, míg a harmadik típusnál a vertico-maxillaris szorítás dominált. Az első típus inkább nordicus, a második inkább turanoid, a harmadik inkább mediterrán alakoknál található. A szerint azonban, hogy a pólya előbb vagy hátrább, mélyebben vagy magasabban feküdt és szorosabbra volt húzva, vagy lazábban állott, a három típus között a legkülönbözőbb átmeneti alakok jöttek létre.

A mesterséges koponyatorzítás kérdésével más helyen fogok tüzetesen foglalkozni, azért itt csak két kérdést érintek még röviden. Az egyik az, hogy *a kiszomborihoz hasonló torzított koponyák Arad-Gájon és Gyulán kerültek elő nagyobb számban, miért is valószínű, hogy ott szintén nagyobb gepida temető pusztult el.* A gorzsai gepida temetőben a koponyatorzítás csak szórványos jelenség.

Kérdés, vajon a gepidáknak eredeti szokása volt-e a koponyatorzítás, vagy más néptől vették azt át? Ha az első feltevés helytállana, akkor a gepidák északi hazájában kellene a legtöbb és legnagyobb fokban torzított koponyákat találnunk, vagy legalább is azon az úton, amelyen a gepidák vonultak. Tudtommal ez eddig bizonyítva nincsen. Sőt a kis-

zombori gepida temető még ellene is mond e feltevésnek. A torzított koponyák között ugyanis nem csupán nordicus rasszjellegű koponyák vannak, hanem keletbalti, palaeoázsiai, turanoid és mongol rasszjellegűek is. Már pedig a gepidák eredeti s uralkodó rasszeleme az északi rassz. Ha tehát a torzítás a gepidák ősi szokása lett volna, akkor a torzított koponyák is túlnyomóan északi rasszjellegűek kellene hogy legyenek. Még döntőbb bizonyíték itt a testmagasság. A temetőnkre jellemző nordicus rasszjellegű csoportba tartozó férfi csontvázak átlagos termete ugyanis, mint láttuk, 167·81 cm volt, ezzel szemben a torzított koponyájú férfiak átlagos termete csak 161·56 cm. Nyilvánvaló tehát, hogy a kiszombori gepida temetőben a koponyatorzítás nem a magas termetű nordicus elemmel, hanem egy alacsony termetű rasszelemmel kapcsolatos. Ilyen pedig esetünkben a mongol és palaeoázsiai. Különben a *Gáspár* által a gorszai gepida temetőből leírt egyetlen torzított koponyájú csontváz is igen alacsony termetű s mongoloid jellegű nőé. Ha most még ehhez hozzá vesszük, hogy a torzítás szokása a hazai gepidáknál lassan kiveszőben volt, valószínűbbnek tetszik a második feltevés, nevezetesen, hogy a gepidák a koponyatorzítást más néptől vették át. Ez a más nép, adatainkból következtetve, a legnagyobb valószínűség szerint a hún volt.

Vizsgálataink eredményeit röviden a következőkben foglalhatjuk össze:

1. A kiszombori gepidák népe olyan rasszkonglomerátumot alkotott, mely a nordicus, mediterrán, keleteurópai, turanoid, mongol és palaeoázsiai rassz elemeiből tevődött össze.
2. Az uralkodó rasszkomponens a nordicus rassz.
3. A magyarországi gepidák a húnokkal, majd avarokkal nemcsak szoros népi érintkezésben, de erős rasszkeveredésben is állottak.
4. Az erős keleti irányú rasszkeveredés a gepidák rasszbeli összetételét alapvetően megváltoztatta és több tekintetben az avarokéhoz hasonlóvá tette.
5. A húnokból a gepidák közé került legjelentősebb rasszelem a palaeoázsiai és turanoid.
6. A kiszombori gepidák nagyban üzték a koponyatorzítást, melyet más néptől vettek át, idővel azonban náluk a szokás elhomályosodott.
7. Az európai makrokefél kérdés kulcsa Magyarországon van.
8. A gepida temetők antropológiai anyaga úgy a hún-avar kérdés szempontjából, mint az árpádkori magyarság rasszbeli összetételének megismerésére nagy fontosságú.

Dr. Bartucz Lajos.